

TOMAS KAVALIAUSKAS

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Vytautas Magnus University, Lithuania

POLITINĖ MORALĖ KINTANČIOJE EUROPOJE: BALTIJOS ŠALIŲ IR VIDURIO EUROPOS PERSPEKTYVA

Political Morality in Changing Europe:
The Perspective of the Baltic States and Central Europe

SUMMARY

This article is a philosophical reflection of how changing values transform the identity of the European regions and of how, because of tension between values, the project of the European Union is threatened. Political liberal morality in Central Europe experiences is challenge because of nationalism, not because of the feeling of emptiness. The refugee crisis, jurisprudential confusion dealing with the refugees, extreme policy of hospitality to the civilizational *Other*, and the loss of cultural comfort in Western Europe are the factors that influence Central European political attitudes and understanding of why and how Europe is changing.

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje filosofiškai apmąstoma, kaip, kintant vertybėms, transformuojasi Europos regionų tapatybė, atskleidžiama įtampa tarp vertybių, dėl kurių gresia pavojus pačiam Europos Sąjungos projektui. Teigiama, kad politinė liberali moralė Vidurio Europoje patiria iššūkių susidurdama su kylančiu nacionalizmu. Taip yra ne dėl patiriamo tuštumos jausmo, o dėl to, kad atsirado įtampa tarp liberaliųjų-kosmopolitinių ir konservatyviųjų-nacionalistinių vertybių pačios Vakarų Europos šalyse. Pabėgėlių krizė, teisinė sumaištis pabėgėlių klausimu, kraštutinis svetingumas civilizaciniam *Kitam* ir kultūrinio saugumo netektis Vakarų Europoje – tai faktoriai, kurie daro įtaką Vidurio Europos šalių politinėms nuostatoms bei supratimui, kodėl ir kaip kinta Europa.

RAKTAŽODŽIAI: tapatybė, vertybės, Vakarų Europa, pabėgėlių krizė, liberalusis kosmopolitizmas.

KEY WORDS: identity, values, Western Europe refugee crisis, liberal-cosmopolitanism.

IŽANGINIS ŽODIS

Šalies regioninė tapatybė gali būti apibrėžiama ne tik regionistiškai, bet ir vertybiškai, moraliniu požiūriu. Regiono požiūriu Lietuva kartu su Estija ir Latvija priskiriamos Baltijos šalims. Taip priskirti logiška tiek geografiniu, tiek geopolitiniu aspektu. Geografiniu aspektu logiška dėl to, kad akivaizdu, jog Lietuva yra prie Baltijos jūros, o geopolitiniu aspektu šios trys šalys dalijasi bendra sovietinės okupacijos patirtimi. 1989 m. rugpjūčio 14 d. gyva žmonių grandine buvo paminėtas Molotovo-Ribentropo paktas, lėmęs šių šalių nepriklausomybės panaikinimą. Taip pat tai, kad vykdytos socialinės ekonominės reformos siekiant įstoti į Europos Sąjungą bei NATO, o 2004 m. tai buvo įgyvendinta, rodo Baltijos šalių geopolitinį apsisprendimą persiorientuoti nuo Rytuose esančios Rusijos įtakos į didžiųjų Vakarų Europos valstybių įtaką, kartu kuriant transatlantinius saitus su JAV. Persiorientavimo metu nebuvo numatyta, kad įvykus pabėgėlių krizei Europoje, išsiskirs Europos regionų vertybės, ypač Vidurio Europoje (Višegrado šalyse), su kuria Baltijos šalys kartu integravosi į ES ir jos bendrą Šengeno zoną. Nebuvo numatyta, kad Vidurio Europoje iškilis emancipacijos poreikis priešinant reikalavimams dalintis pabėgėliais. Baltijos šalys, patiriančios iššūkius, kuriuos meta jų tautinės mažumos (Latvija ir Estija rusakalbių, o Lietuva daugiau lenkakalbių), be to, patiriančios spartų tautos nykimą dėl emigracijos (ypač Lietuva), taip pat neišplėtojo globalaus atsivėrimo civilizaciniam *Kitam* vertybių. O šiandien Europoje dominuoja būtent su migracijos

problemomis susijusi politika. Vakarų Europa tikisi iš Baltijos ir Višegrado šalių vertybinio persiorientavimo, atsivėrimo migracijos problemų bendram sprendimui dalijantis pabėgėlių srautais.

Toks vertybinis persiorientavimas yra gana sudėtingas, nes šios šalys neturi kolonijinės praeities ir nėra morališkai slegiamos. Maža to, Baltijos šalys po Antrojo pasaulinio karo patyrė rusifikaciją, nutautinimą, neturėjo savo valstybinės kalbos dėl Sovietų Sąjungos okupacijos, o atgavusios nepriklausomybę stojimą į NATO ir ES suprato kaip savo suverenumo apsaugą, atsiribojimą nuo Rusijos. Pastaruosius trisdešimt metų Baltijos ir Višegrado šalys plėtojo 1989-ųjų tautinį-patriotinį diskursą, kuris pabėgėlių krizės kontekste konvertuojasi į supaprastintą nacionalizmą, nes nenorima atsiverti civilizaciniam *Kitam* vartojant „savo žemės“ retoriką. Šioje vietoje būtina pažymėti, kad tokia retorika išplito ir Vakarų Europoje, tad jau būtų netikslu ir netgi klaidinga kam nors teigti, kad nacionalizmas – tai Lenkijos ir Vengrijos autoritarinių vyriausybių programa, o Vakarų Europoje tik populizmas.

„Populizmo“ terminas tapo klaidinančiu, nes Vokietijos ar Prancūzijos, ar Švedijos poliarizuotos visuomenės tokios tapo būtent dėl atsigręžimo į „savo žemės“ ir „savo kultūros“ netekties pavojų. Nacionalizmas, matomas Lenkijoje, vertybiniu požiūriu sutampa su nacionalizmu Vokietijoje, kurioje, tiesa, vis dar didesnė visuomenės dalis priešinasi partijos „Alternatyva Vokietijai“ augimui ir flirtui su neonacių judėjimu. Kitaip tariant, nacionalizmas yra atgijęs

visoje Europoje, o tai nėra tuščiaviduris populizmas. Tačiau būtent dėl to, kad šis nacionalizmas nėra tuščiaviduris, o kyla iš piliečių vidinio naujos socialinės tvarkos poreikio, jis, kovodamas prieš liberalias kosmopolitines vertybes, kelia pavojų pačiam Europos Sąjungos projektui, kurio paskirtis – taikiai gyventi po įvykusio Antrojo pasaulinio karo, po įvykusio europiečio pasiligojimo šiam įtikėjus nacistine-rasistine ideologija, po konclagerio stovyklų pragaro. Todėl postholokaustinėje Europos Sąjungoje, ypač Vokietijoje, politinė moralė pagrįsta atvirumu ir tolerancija civilizaciniam *Kitam*. O tai ima keistis.

Ši pirminė moralinės atsakomybės nepakartoti rasistinės ideologijos ir karo paskirtis užmirštama Europos Sąjungos (esminis dalykas kalbant apie Europos Sąjungos socialinę-politinę sutartį, tą „social contract“). Iš pradžių ši pirminė moralinė atsakomybė pamiršta dėl vartotojiškos visuomenės gerovės ir populiariosios kultūros dominavimo, kurios kontekste konclagerio stovyklos liko tik kaip istorijos muziejai, o ne kaip europiečio moralinė tragedija. Šiandien ši pirminė moralinė atsakomybė pamirštama dėl įtampos tarp nacionalistinių ir liberalių kosmopolitinių vertybių, kurias kursto migracijos problemos, pabėgėlių skirstymai, islamizacijos metami iššūkiai.

Nors ši įtampa egzistavo ir iki 2015 m. pabėgėlių krizės, migracijos problemos šią skirtingų vertybių įtampą dar labiau padidino, poliarizavo visuomenės ideologiškai skirtingoms politinėms partijoms vartojant radikaliai skirtingas retorikas „savo žemės ir savo kultūros“ temomis. Tokią situaciją taikliai apibūdino Valeria Korablyova 2015 m. rašytoje politinėje esė *Eurozino* tinklapyje, kuris dėl pabėgėlių krizės sukūrė migracijos temai atskirą rubriką: „Pabėgėlių krizė šiais metais sprogo Europoje taip, kad nustebinu visus. Ganėtinai paradoksalu, kad pabėgėlių srautas – sukontroliuotinas skaičių ir infrastruktūros atžvilgiu – aktyvavo rimtų pasekmių grandininę reakciją. Ši krizė metė iššūkį ne tik Europos Sąjungos institucinei struktūrai, bet taip pat pačiam Europos projekto įgyvendinamumui“ (Korablyova 2015).

Baltijos šalyse tokie svarstymai dėl bendrojo Europos projekto likimo per migracijos problemų prizmę ir pirminės moralinės ES atsakomybės santykio yra svetimi ar bent jau šalutiniai. Veikiau dominuoja Rusijos kaip agresorės leitmotyvas, kuris susijęs su Estijos, Latvijos ir Lietuvos suverenumo išsaugojimu. Nacionalinis saugumas yra prioritetas. O „Senojoje Europoje“ trūksta Baltijos šalių nesaugumo ir geopolitinio trapumo supratimo.

BALTIJOS ŠALYS VIDURIO EUROPOS KONTEKSTE

Įprastai kalbama apie individo arba bendruomenės moralę, bet šiuo atveju šnekama ir apie šalies moralę, nes vertybinis mąstymas, išreikštas po 1989-ųjų, ypač po 1990–1991 m., paskelbus Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepriklausomybes,

buvo institucionalizuotas, teisiškai įtvirtintas, susietas su valstybiniu politiniu interesu bei nacionalinio saugumo samprata. Ši samprata buvo paremta sakraliu moraliniu įsitikinimu, kad lietuvių, latvių ir estų tautos turi teisę išlikti savo

suvereniose valstybėse. Pagarba savo trauminei atminčiai, įtraukiant trėmimus į Sibirą, KGB persekiojimus, nutautinimą, taip pat suvienijo šias šalis.

Toks diskursas sutapo su platesniu liberalaus patriotiškumo 1989-ųjų paradigmos diskursu, paplitusiu Vidurio Europos šalyse. Lenkijos *Solidarnosc* ir Jono Pauliaus II įtaka buvo jaučiama ir Lietuvoje, griūvant Geležinei uždangai. Andergraundinis disidentų judėjimas bei iškilios disidentų asmenybės, tokios kaip Vaclavas Havelas, Adamas Michnikas, Lechas Wałęsa (labiau kaip darbininkų judėjimo lyderis), sukūrė Rytų Vidurio Europos vertybėmis grįstą laisvės diskursą. Tokio diskurso nepavyko sėkmingai suformuoti ilgalaikėje perspektyvoje Ukrainoje, Baltarusijoje ir Moldovoje; dėl to šios šalys atsiliko vykstant didžiajam persiorientavimui, vadinamajai tranzicijai iš socializmo į demokratiją. 2004 m. atsirado aiški takoskyra: Baltijos šalys tapo Europos Sąjungos ir NATO narėmis ir sudarė geopolitinę-vertybinę harmoniją su Višegrado šalimis, o Rusija, Ukraina, Baltarusija ir Moldova liko priskirtos „Rytų Europai“. Tai yra svarbi šio straipsnio dalis: iki 2004 m. įstojimo į ES ir NATO Baltijos šalys, taip pat ir Višegrado šalys, buvo traktuojamos kaip Rytų Europa, dažnai praleidžiant junginį „Rytų Vidurio“. Tai reiškė, kad žvelgiant iš vakarietiškos perspektyvos, Baltijos ir Višegrado šalys buvo regioniniu požiūriu suplakamos su Ukraina, Rusija ir Baltarusija. Tai atspindi vertybinių poteksčių turintis angliškas posakis „Eastern Europe“ [Rytų Europa], kaip kultūriškai, o ne tik ekonomiškai, atsilikusi Europos dalis. Larry'io Wolffo knygoje *Inventing Eastern*

Europe teigiama, kad anksčiau egzistavusi konceptuali skirtis tarp Šiaurės ir Pietų buvo Švietimo epochos intelektualų pakeista į Vakarų ir Rytų. Ši Paryžiaus perspektyva dirbtinai išplėtojo atsilikusios Rytų Europos koncepciją, kad išryškintų Vakarų Europos pranašumą (Wolff 1994).

Rytų Europa ir Vidurio Europa – tai ne tas pats dėl skirtingos regioninės tapatybės ir skirtingos geopolitinės vertės. „Rytų Europa“ igyja kitokią prasmę būtent dėl to, kad yra toji *kita* Europa, „ne tokia vertinga“, „ne tokia civilizuota“, kuri atsiduria anapus ES ir NATO teritorijos. Baltijos šalys ir Višegrado šalys, kuriuos, iki griūvant Berlyno sienai 1989 m., buvo bendrai vadinamos Rytų Europa, tarp jų ir Rytų Vokietija (daug ką pasako Berlyno skirstymas į Rytų ir Vakarų dalis), po 2004 m. tampa Vidurio Europos šalimis arba Rytų-Vidurio Europa, bet nebe Rytų Europa, nes ši apglėbia Rusiją ir jos satelitines valstybes.

Šioje vietoje būtina pasiaiškinti pačią „vidurio“ sampratą. Kas yra Europos vidurys, gali būti suprantama kultūriškai subjektyviai ir sukelti sumaištį. Šveicarai, vadovaudamiesi savo Europos samprata, yra linę žvelgti į savo šalį kaip į Europos vidurį. Daug ką pasako, kad CNN meteorologė, kalbėdama apie Vidurio Europos (*Central Europe*) orus, pirštu parodė Šveicariją, Šiaurės Italiją, Vakarų Prancūziją ir Austriją. Akivaizdu, kad jai *Central Europe* – visai ne tas, ką Milaną Kundera vadina Vidurio Europa, t. y. ne postkomunistinis Višegrado ketvertukas – Lenkija, Čekija, Slovakija, Vengrija, jau net nekalbant apie Rumuniją su Bulgarija ar Baltijos šalis. Anot Christiano Giordano:

terminas „Vidurio Europa“ (*Central Europe*), kaip ir bet kuris kitas geografinis ar geopolitinis terminas, yra ganėtinai su-
raizgytas. <...> Tad terminas „Vidurio Europa“ turi bent jau dvi prasmes. Jeigu tai regionas Europos šerdyje, vadinasi, jam iš tikrųjų priklauso Šveicarija, Austrija, Vakarų Prancūzija, Šiaurės Italija ir Pietų Vokietija. Šveicarai jaučiasi europiečiai, įsikūrę Europos viduryje, jos centre. Tarp kita ko, ši Europos dalis yra geografinis žemyno centras – nei daug, nei mažai. Jei kalbame apie kultūrinį ir istorinį regioną – tai *Mitteleuropa*. Tada šis regionas įtraukia jo pagrindą sudariusią Austrijos-Vengrijos imperiją, t. y. Austriją (su Slovėnija ir Bukovina, šiandien iš dalies Ukraina ir Rumunija), Bohemiją, Vengriją (su Kroatijos dalimi, Slovakija ir Transilvanija), Adrijos jūros pakrantę (su Triestu ir Fiume-Rijeka), Lenkiją (mažoji

Lenkija, Galicija). Taigi terminas „Vidurio Europa“ yra ideologiškai šališkas ir ginčytinas, nepagrįstas sociologiškai ar antropologiškai. Tai naujas kultūrinis išradimas, atgaivintas po socialistinės sistemos griuvimo. <...> Kundera garsiąją esė „Vidurio Europos tragedija“ parašė prieš 1989-uosius, postsocialistinėms naujoms ES narėms šis terminas buvo pritaikytas vėliau. Tarp kita ko, šį terminą dar prieš Kunderą, socializmo laikais, naujai išrado vengrų istorikas Jenő Szűcsas. O terminas *Mitteleuropa* buvo itin populiarus po Pirmojo pasaulinio karo, irstant Austrijos-Vengrijos imperijai. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, jis trumpam pranyko, bet ir vėl išniro XX a. 9-ajame dešimtmetyje, po socializmo griūties pasidaręs ypač populiarus. Terminą „išradimas“ vartoju įkvėptas Erico Hobsbawmo knygos „Tradicijos išradimas“ (Giordano 2014: 317).

REGIONINĖS TAPATYBĖS RE-KONSTRAVIMAS POLITINĖS MORALĖS PAGRINDU

Laikantis tezės, kad Vidurio Europos koncepcija yra sugalvota ar išrasta norint padaryti tam tikrą regioną reprezentatyvų, galima pažymėti, jog šalių regioninė tapatybė apskritai gali būti konstruojama ir rekonstruojama. Anthony Giddensas rašo apie asmens tapatumą konstruojant ir rekonstruojant biografiją. Vienus gyvenimo faktus išskeldamas, o kitus nureikšmindamas, žmogus interpretatyviai rekonstruoja savąjį Aš. Iš to suprantame, kad tapatumas nėra objektyvus, greičiau subjektyviai sukonstruotas. Žmogus gali klausti: kuo aš noriu būti, kas aš esu? (Giddens 2000). Šalies regioninė tapatybė taip pat gali būti pasirenkama, sukonstruota atitinkamo vertybinio diskurso. Čia taip

pat galima klausti, kokią savo šalį nori matyti, kokia ji yra. Šalį galima ne tik priskirti prie tam tikro „vidurio“, taip save stipriau reprezentuojant, bet taip pat galima persiorientuoti nuo vienos regioninės tapatybės prie kitos.

Kalbant apie Baltijos šalis, tai mėginama daryti Estijos klausimu, nekeičiant geopolitinės orientacijos, – mėginama keisti regioninę tapatybę.

Sąmoningos savikūros tapatybės atvejis įvyko Estijoje 1999 m., kai ši šalis buvo priskirta ne Baltijos, o Šiaurės Skandinavijos šalims. Tai nėra neutralus dalykas. Politinės moralės požiūriu tai reiškia, kad tapatintis su Baltijos šalimis yra „mažiau verta“: jos lyg ir prastesnės palyginti su civilizaciniu požiūriu pažangia Europos

Šiaure. 1999 m. ekonominiai ir kultūriniai skirtumai buvo ryškesni nei šiandien.

Anot tuometinio užsenio reikalų ministro, vėliau prezidento Toomo Hendriko Ilveso, Estija neturi bendros tapatybės su Lietuva ir Latvija. Lietuva skiriasi nuo Estijos savo katalikiška tradicija bei architektūra ir bendra istorija su Lenkija. Tai jau yra Vidurio Europa, o štai Estija – Yule žemė (Ilves 1999).

Tokia politika, susijusi su Baltijos šalių regionine tapatybe, yra kur kas nuodugnesnė, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. XX a. pradžioje rusų eurazijiečiai tarpusavyje nesutarė, ar Lietuva, Latvija ir Estija priklauso rusiškajai Idėjai bei slaviškajai civilizacijai, ar ne. Baltijos šalių tapatybė buvo laikoma istorijos filosofijos diskusijos objektu. Vėliau, po Antrojo pasaulinio karo, sovietmečiu Baltijos šalys suprastos kaip Sovietų Sąjungos vakarai, socialiniu ekonominiu požiūriu pažangios respublikos. 1989 m. jos save pozicionuoja kaip tris Baltijos seseris ar brolius. Tokią vienybę simbolizuoja Baltijos kelias 1989 m., sudarytas iš gyvų žmonių grandinės nuo Talino iki Vilniaus.

T. H. Ilvesas mėgino išardyti tokį regioninės tapatybės darinį, kuris siejosi ir tomis pačiomis vertybėmis, ta pačia politine morale. Juk jeigu Lietuva priskirtina prie Vidurio Europos, siejant ją su Lenkija ir katalikiškąja kultūra, o Estija laikoma Šiaurės šalimi, siejant ją su Suomija, su kuria ji susijusi ugrofinų kalba, be to, yra geografinėje artumoje, tuomet kokia tapatybė turėtų atitekti Latvijai? Ar ji turėtų likti vienintelė Baltijos šalis? Estijos atvejį paremia tezę, kad regioninė tapatybė yra konstruktas, tam tikras išradimas, padarytas remiantis tam ti-

kromis preferencijomis, vieną tapatybę vertinant labiau nei kitą.

Estų literatūrologas Jaanas Unduskas yra pabrėžęs Estijos ir Latvijos religinių protestantiškosios kultūros panašumą, germaniškąjį paveldą (Undusk 2006). Šis paveldas nebūtinai turi apsiriboti Estijos ir Latvijos bendrumu – jis siekia ir Lietuvos Klaipėdos kraštą. J. Unduskas nepabrėžia šito Lietuvos ir Latvijos bendrumo, bet išryškina kitą bendrumą – kalbinį. Kalbiškai šios šalys artimos. Lietuvos publicistikoje šiai minčiai atstovauja Arvydas Juozaitis idėjiškai kreipdamas Lietuvą arčiau Latvijos, mažiau Lenkijos link. Lietuvoje dėl patiriamų įtampų su Lietuvos lenkų mažuma poloniškasis LDK diskursas lieka intelektualinėje kūrybinėje plotmėje, o politinės institucijos, regis, remiasi ta lietuviška tapatybe, kuri sukonstruota 1918 m. paradigmoje, t. y. remiantis tautiniu etnologiniu paveldu, lietuvių kalbos filologiniu prioritetu, kartais akcentuojant baltiškąjį pagoniškąjį paveldą, kitąkart – krikščioniškąjį, o pati LDK žodiniuose naratyvuose dažniau orientuojasi ne į Abiejų Tautų Respubliką, o į Vytauto laikų imperiją, apimančią dabar slaviškas Baltarusijos bei Ukrainos žemes, dažnai įtraukiant tokius mitus kaip žirgo pagirdymas Juodojoje jūroje.

Tai rodo ne tik tai, kad regioninė tapatybė konstruojama ir rekonstruojama remiantis tam tikromis ideologinėmis preferencijomis bei geopolitinėmis ar kultūrinėmis orientacijomis, bet ir tai, kad pats tapatybės konstravimas negali pretenduoti į objektyvią tiesą. Skirtinga istorijos interpretacija prisideda prie vieno, o ne kito tapatybės konstravimo. Toji įvairi, kintanti istorijos interpretacija daž-

nai grindžiama interpretatoriaus vertybėmis, išankstinėmis nuostatomis. Taip pat tapatybės politika įgyvendinama remiantis arba nacionalistinėmis „savo žemės“, arba kosmopolitinėmis vertybėmis. Pastaruoju atveju orientuojamasi į paneuropietišką transnacionalinę atmintį.

Europos Sąjungoje įgyvendinant mokslinius projektus pirmenybę teikiama paneuropietiškajai transnacionalinei atminčiai, nes dėl jos galima sukonstruoti Europą kaip federaciją atsisakant valstybių suverenumo. Tačiau migracijos problemos taip stipriai sujungia socialinę-politinę sutartį bei sekuliarumo politiką, kad šiandien jau kyla klausimas, ar pavyks išsaugoti Europos Sąjungą su valstybėmis. Kita vertus, anot Zygmunto Baumano, „prisirišimas prie valstybės nėra būtinas, galima organizuoti tautas ne kaip teritorinius kūnus, bet kaip laisvas individų asociacijas, t. y. atskirti arba išlaisvinti tautos egzistenciją nuo išankstinių teritorinių reikalavimų, o *politinę* integraciją atsieti nuo *tautinės* tapatybės“ (Bauman 2014: 193–194).

Kažin, ar tai realistiška. Ypač matant dabartines tendencijas, partijų, orientuotų į nacionalistines vertybes, populiarumą ne tik Lenkijoje ir Vengrijoje, kur vyriausybės demonstruoja autoritarinio režimo ženklus uždraudamos opozicijos žiniasklaidą, bet ir Švedijoje, kur Demokratų partijos laimėjimai 2018 m. rugsėjo mėn. rinkimuose paženklinė idėja palikti ES. Italijos vyriausybė, veikiamą Matteo Salvini idėjų, taip pat pasisako prieš Briuselio liberalią politiką, kalba apie Italijos savarankiškumą, pradedama nebeįsileisti laivų su pabėgėliais. M. Salvini, Italijos vidaus reikalų ministras, žada išvalyti Italiją nuo imigrantų,

o tai rodo, kad linkstama politinę integraciją susieti su tautine tapatybe. Tokiame kontekste idėja apie politinės integracijos atsietumą nuo tautinės tapatybės vargu ar realistiška. Netgi atvirkščiai – Europos šalyse matyti, kaip tautinė tapatybė akivaizdžiai stiprinama puoselėjant nacionalinius interesus, Europos Sąjungai nerandant bendros politinės moralės, nerandant ir aristoteliškojo aukso vidurio tarp kraštutinių vertybių.

Tačiau tautinio sąmoningumo žadinimas Baltijos šalyse ir Lenkijoje yra neatsiejamas nuo vykstančio Rusijos informacinio karo. Informacinis ir kultūrinis karas (peršant nostalgiją sovietmečiui ir sentimentus tam, kas rusiška), vykdomas Baltijos šalyse bei visoje Europoje, tik dar labiau išryškina poreikį suprasti savo nacionalinius namus dėl geopolitinių priešasčių, o ne dėl migrantų. Namų saugumo klausimas Baltijos šalyse kur kas labiau išryškėja per Rusijos keliamos grėsmės prizmę nei per imigrantų metamus iššūkius.

Anot Ullricho Kockelio, „kosmopolitizmo ir transnacionalizmo eroje tapo madinga sakyti: „*Heimat* ist überall wo ich bin“ – *heimat'as* yra bet kur, kur aš esu. Nesu tikras dėl tokio laisvai vaikštinėjančio *heimat'o*. Grynai laisvai vaikštantis šen ir ten priklausymas teritorijai egzistuoja tik neoliberalioje fantazijoje. *Heimat'ui* aktualizuoti reikia išipareigojimo. Be *beheimatung* – aktyvios lokalsios vietos kūrimo – *heimat'as* lieka beprasmė, tuščia koncepcija“ (Kockel 2015: 14).

Ginantis nuo informacinio Rusijos karo bei organizuojant atsakomąsias karines NATO pratybas Vidurio Europos bei Baltijos šalyse, išryškinami nacionalinio saugumo prioritetai. Tačiau šie

prioritetai įmanomi tik turint sąmoningą „savo žemės“ suverenumo vertės sampratą. Tai nereiškia, kad nacionalinis saugumas būtina grindžiamas nacionalistinių vertybių pagrindu. Principas „už mano ir tavo laisvę“ NATO valstybėse veikia ir kaip transnacionalinis projektas. Tačiau be įsipareigojimo savam *heimatui*,

be poreikio ginti savo konkrečią šalį ir jos kultūrą transnacionalinis projektas neturi prasmės. Transnacionalinio projekto įgyvendinimui – ES be valstybių kaip federacija – visų pirma reikia vietinio liberalaus mąstymo anapus valstybinių sienų, mąstymo anapus savos/svetimo teritorijos kategorijų.

MORALINIO AUKSO VIDURIO BEIEŠKANT

Negalima sutikti su bulgarų Liberalių strategijų centro vadovo teze, kad „Vidurio Europos tautos pavojų jaučia ne tiek iš migrantų, kurie, tiesą sakant, nedega noru apsistoti jų šalyse, tačiau kiek iš tuštumos, kurią bendruomenėse paliko per pastarąjį dešimtmetį vykusios tokios gausybės bendrapiliečių ekonominė emigracija“ (Krastev 2018). Vidurio Europos tautos, taip pat ir Baltijos šalys (nebent jas priskirtume prie Vidurio Europos) pavojų savo *heimatui*, savo savasčiai jaučia būtent dėl įtampos tarp liberalių kosmopolitinių ir konservatyvių tautinių vertybių. Vertybinės transformacijos tradicinėje šeimoje, senstanti visuomenė, Prancūzijoje ir Olandijoje valstybinio sekuliarumo silpimas islamo akivaizdoje, demografiniai pokyčiai ir visuomenės poliarizacija vertybių atžvilgiu Vokietijoje, Austrijoje ir Italijoje sukūrė įtampą visoje Vakarų Europoje. Tos įtampos matomos Vidurio Europoje, jos persiduoda. Anti-liberali, anti-transnacionalinė laikysena Vidurio Europoje kyla ne iš tuštumos jausmo, o iš įtampos dėl Vakarų Europos problemų.

Tačiau I. Krastevas teisingai suprato, kad norint išsaugoti liberalias vertybes, reikia pagarbiai vertinti nacionalistinių

požiūrį (ten pat). Kaip teigia I. Krastevas, liberalai gali svajoti nugalėti nacionalizmą, kaip kad nacionalizmas pats padėjo įveikti komunizmą. Tačiau tokia viltis, anot jo, greitai virsta politine tragedija, nes komunizmas buvo radikalus politinis eksperimentas, paremtas priviados nuosavybės panaikinimu, o nacionalizmas – viena ar kita forma – yra organiška demokratinio politinio lauko dalis. „Tai pripažinti yra būtina, siekiant susitvarkyti su augančia jo įtaka“, – kalbėdamas apie nacionalizmą pabrėžia I. Krastevas (ten pat).

Tai pripažinus, kaip siūlo I. Krastevas, galima būtų pasiekti moralinių vertybių „vidurį“ tarp kraštutinio liberalaus sveitingumo *Kitam* ir kraštutinio nacionalistinio ksenofobiškumo. Daug diskutuojama dėl Europos geografinio vidurio, pretenduojant į regionistinį vidurį dėl reprezentatyvumo pranašumo, tačiau šiandien tvyro įtampa dėl pernelyg radikaliai oponuojančių vertybių, nes nerandamas kompromisas, aukso vidurys politinėje moralėje. Vokietija skelbia „Welcome“, atsivėrimą imigracijai iš kitos civilizacijos, o Vengrija paskelbia įstatymą, suteikiantį teisę išsaugoti etninį homogeniškumą. Vokietija uždaro darželius ir

vietoje jų atidaro senelių prieglaudas, o Lenkija ima skirti priedus už kiekvieną papildomą atžalą šeimose. Tuo tarpu Vokietija lieka daug stipresnė ekonominiu požiūriu Lenkijos kaimynystėje.

Kita vertus, Vakarų Europos valstybės netolygiai išreiškia savo vertybes imigrantų klausimu. Prancūzijos reikalavimas, kad viešojo sektoriaus darbuotojai nedemonstruotų religinės atributikos, rodo pasipriešinimą islamizacijai valstybės lygmeniu stengiantis išsaugoti sekuliarios šalies statusą. „Charlie Hebdo“ karikatūros nukreiptos pajuokti Islamo fundamentalistus taip pat išreiškė sekuliarinio požiūrio laisvę (Kavaliauskas 2016: 17). Tačiau Vakarų Europos valstybės linkusios dalytis imigrantų/pabėgėlių srautais, o Vidurio Europos šalys, ypač Lenkija ir Vengrija, tam priešinosi iš principo. Pastarasis regionas, kaip ir Baltijos šalių, neturi kolonijinės praeities, o savo valstybes sutvirtino tautiniu-lingvistiniu pagrindu XIX–XX a. Patyrus Antrojo pasaulinio karo okupacijas Vidurio Europoje ir Baltijos šalyse, atlaikius nacistinės Vokietijos ir komunistinės Sovietų Sąjungos režimų kaktomusą, svarbesnė atrodo sava trauminė atmintis, nes ji padeda prisiminti, kodėl maža tauta dar neišnykusi, ką ji dėl to iškentusi. Prisimenant Milano Kunderos mažos tautos terminą, kad tai tauta, kuri egzistenciškai trapi, visada gali išnykti, kad nuolat šmėkščioja galimybė išnykti greičiau nei didelei valstybei, verčia tiek Baltijos, tiek Vidurio Europos šalis laikytis nacionalinio *heimato* diskurso ir jam priklausančių vertybių. Pastarosios šalys dalyvauja dialoge iš kitokių egzistencinių pozicijų. Juk „maža tauta yra tokia, kurios pats buvimas bet

kada gali pakibti ant plauko; maža tauta gali išnykti ir ji tai žino. Prancūzas, rusas ar anglas nepratęs klausti apie savo tautos išlikimą. Jo himnas kalba apie didybę ir amžinybę. Lenkijos himnas prasideda eilute „Lenkija dar neišnyko...“, – rašė Kundera (Kundera 1984).

Dabar, kai tvyro įtampa dėl vertybių, kai dėl šios įtampos transformuojasi kitokia ES tapatybė, svarbiau yra rasti moralinį nei geografinį Europos centrą, auksinį vidurį tarp dviejų kraštutinumų: tarp absoliutaus svetingumo civilizacijai *Kitam*, dėl ko pažeidžiamas kultūrinis namų saugumas, ir tarp rasistinio nacionalizmo, dėl ko Europa jau yra patyrusi nacistinį žvėriškumą. Būtent dėl pastarojo politinės moralės Europa patyrė ne tik Antrąjį pasaulinį karą, bet ir Jugoslavijos karą, kada Miloševićiaus Serbijos didybės labai buvo vykdomas *Kito* genocidas.

Auksinio moralinio vidurio paieškas sunkina takoskyros ir prieštaravimai pačioje ES liberalioje politikoje. Nėra aiškus svetingumo civilizacijai *Kitam* idealas. Ar tas idealas yra grynai moralinis, ar politinis, ar sąlygotas ekonominių išskaičiavimų?

Po garsiojo Angel Merkel kreipimosi į Sirijos pabėgėlius žodžiu „Welcome“ 2015 m., smarkai išaugus kitos civilizacijos imigrantų skaičiui, susidarė įspūdis, jog toks kvietimas yra paremtas moraliniu pagrindu. Vėliau Europos Tarybos pirmininkas Donaldas Tuskas kreipėsi į pabėgėlius: „Nebevykite į Europą!“ Šiuos žodžius ištare politikas liberalas! (Kavaliauskas 2016: 18) A. Merkel atsižėrimas *Kitam* ypač suprantamas nacistinės Vokietijos Antrojo pasaulinio karo

fone. Juntamas moralinis įsipareigojimas Vokietijos kosmopolitizmui ir intercivilizaciskumui nususukant nuo praeities rasizmo šmėklos. O D. Tusko prašymas nebevykti į Europą susijęs ne su moraline, o su ekonomine laikysena. Pajutus ekonominę pabėgėlių našta, susilaikyta nuo moralinio-politinio svetingumo.

Iki vadinamosios pabėgėlių krizės Švedija buvo žinoma kaip globaliai atsivėrusi *Kitam*, tačiau patyrus pabėgėlių krizę, imtasi priemonių uždaryti sieną su Danija, kad būtų atsiribota nuo naujų žmonių srautų. Dar iki šios krizės kulminacijos Niklasas Bernsandas rašė: „Švedai šiuo metu apimti abejonių ir jaučiasi sutrikę, nes modernus švediškas susiklostė kultūrinio saugumo sąlygomis, o dabar oda šiurpsta, matant, kaip didėja kultūrinis nesaugumas. „Gaiduką“ paspaudė ekonomikos ir kultūros globalizacija, prarastas tikėjimas nuolatinio gerovės augimu, daug lėmė tai, kad Švedija didžiąją savo, kaip nacionalinės valstybės, galios dalį perleido Europos Sąjungai, o didėjanti migracija pakeitė etnodemografinę šalies sudėtį“ (Bernsand 2014: 225). Šioje vietoje pripažįstama, kad pernelyg didelio atsivėrimo civilizaciniam *Kitam* pasekmė – prarastas kultūrinis saugumas.

Kultūrinio saugumo problema susijusi ir su teisinės valstybės nepajėgumu išsaugoti socialines normas ir viešąją tvarką. Vokietijoje reaguojama į teisiškai nekontroliuojamą svetingumą *Kitam*: šioje vietoje galima nurodyti Vokietijos visuomenėje kilusias įtampas dėl Kelne įvykusio masinio moterų prievartavimo Naujųjų metų naktį (Bernardinai 2016) arba dėl prieglobsčio negavusio tunisie-

čio įvykdyto 2016 m. išpuolio Berlyno kalėdinėje mugėje ir paauglės nužudymo, kurį, kaip įtariama, įvykdė irakietis (15min.lt 2018). Vidurio Europa ir Baltijos šalys, išgyvenusios pokomunistinės tranzicijos laikotarpį ir integravusios į ES Šengeno teritoriją, šiandien stebi iššūkius, su kuriais Vakarų Europa sunkiai tvarkosi tiek moraliniu, tiek teisiniu pagrindu. Vidurio Europa ir Baltijos šalys, matydamos, kaip dėl to transformuojasi Vakarų Europos šalių tapatybės, kaip poliarizuojasi visuomenė nelegalių imigrantų klausimu, linksta į konservatyvumą.

Šis konservatyvumas nebūtinai yra lydymas to nacistinio prieskonio, kuris matomas Vokietijoje dėl neonacių. Kaip minėta, Vidurio Europa ir Baltijos šalys save traktuoja kaip „mažas tautas“, kurios gali išnykti. Atlaikius sovietinio „internacionalo“ ideologiją, matoma, kad norint išsaugoti etniškumą ir tautinę tapatybę šiandien, dabar reikia atlaikyti Briuselio pabėgėlių perskirstymo politiką, antraip kils klausimas dėl ksenofobijos. Radikali dešinė su aiškiai ksenofobinėmis nuostatomis, lozungais vis dažniau pasireiškia įvairiose valstybėse, tiek Vakarų, tiek Vidurio Europoje. Varšuvoje minima Lenkijos nepriklausomybės diena tapo paženklinta kraštutinio nacionalizmo šūkiiais ir agresija. Rytų Vokietijos mieste Chemnice įvyko neonacių arši demonstracija 2018 m. rugpjūčio 30 d. Čia atvirai demonstruotos nacių skauduotės, reikalauta Vokietijos be imigrantų. Tokį mitingą išprovokavo įtariamas, kad dėl naujos vokiečio žmogžudystės atsakingi imigrantai iš Sirijos ir iš Irano (The Atlantic 2018). Todėl svarbu

atskirti du nacionalizmus: nuosai kūjį, kuris saugo mažos tautos teisę išlikti, ir aršųjį, kuris viešai demonstruoja neapykantą civilizaciniam *Kitam* pasitelkiant nacistinę retoriką ir simboliką.

Tokiame kontekste daug ką pasako Vokietijos vidaus reikalų ministro Horsto Seehoferio žodžiai, kuriais jis įvardijo migraciją kaip visų politinių problemų

motiną. „Ministras Vokietijos laikraščiu „Rheinische Post“ sakė, kad migracija yra viena iš pagrindinių kraštutinių dešiniųjų partijos „Alternatyva Vokietijai“ (AfD) iškilimo ir paramos pripažintoms partijoms mažėjimo priežasčių. „Daugelis žmonių šiuo metu socialines savo problemas sieja su migracijos problema“ (Respublika.lt) (Euronews.com).

BAIGIAMASIS ŽODIS

Kintančios Europos regionus reikia atpažinti ne tik iš jų geografinės padėties bei skirtingų kultūrų, bet ir iš jų politinės moralės specifikos. Pabėgėlių krizė išprovokavo kultūrinį nesaugumą bei teisingą sumaištį Vakarų Europoje, o tai daro įtaką Vidurio Europos ir Baltijos šalių politinėms nuostatomis bei supratimui, *kodėl ir kaip* kinta Europa.

Tačiau atsižvelgus į pastarųjų metų politinio autoritarizmo tendencijas Lenkijoje ir Vengrijoje, kyla pavojus, kad Vidurio Europoje gali būti atsisakoma liberalių vertybių „patogiai“ pasinaudojant Vakarų Europos problemomis.

Įtampas tarp vertybių patirianti poliarizuota Vakarų Europa provokuoja iš

naujo apibrėžti kitokią jos tapatybę jau nebe regionistiškai, o politinės moralės prasme. Naujas Vakarų Europos vertinimas ir jos politinės moralės supratimas neišvengiamai paveiks liberalių vertybių vietą Baltijos šalyse bei Vidurio Europoje. Įtampa tarp liberalios transnacionalinės politinės moralės ir nacionalinės moralės provokuoja piliečių naujus sprendimus ir prie balsadėžių. Ivano Krastevo skatinimas išsaugoti liberalias vertybes bandant suprasti nacionalizmo priežastis Vidurio Europoje, traktuojant nacionalizmą kaip demokratinės visuomenės sudedamąją dalį, gali būti paradigminis posūkis ieškant politinės moralės aukso vidurio tarp pavojingų kraštutinių.

Literatūra ir nuorodos

- Bauman Zygmunt. 2014. Pokalbis su Zygmuntu Baumanu: Apie atminties selektyvumą, disidenttiškumą ir Rytų Vidurio Europos tapatybę. Sudarytojas T. Kavaliauskas. *Transkultūrinė Europos atmintis*. Vilnius: Lietuvos Edukologijos universitetas, p. 187–196.
- Bernsand Niklas. 2014. Pokalbis su Andreasu Johanssonu Heino and Niklasu Bernsandu: Lyginant nesulyginama: multikultūrinis švediškas versus tautinis Baltijos šalių valstybingumas. Sudarytojas T. Kavaliauskas. *Transkultūrinė*

- Europos atmintis*. Vilnius: Lietuvos Edukologijos universitetas, p. 219–232.
- Bernardinai.lt 2016. Kaip naujametė naktis Kelne pakeitė Vokietiją. Prieiga: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2016-01-14-kaip-naujamete-naktis-kelne-pakeite-vokietija/139565> [žiūrėta 2018 09 07]
- Giddens Anthony. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
- Giordano Christian. 2014. Pokalbis su Christianu Giordano: Vakarų Europa ir tai, kas iš jos liko: šveicariška perspektyva. *Transkultūrinė Europos*

- atmintis*. Sudarytojas T. Kavaliauskas. Vilnius: Lietuvos Edukologijos universitetas, p. 317–326.
- Euronews.com 2018. German interior minister calls migration ‚mother of all problems‘. Prieiga: <http://www.euronews.com/2018/09/06/german-interior-minister-calls-migration-mother-of-all-problems> [žiūrėta 2018 09 07]
- Ilves Toomas Hendrik. 1999. *Estonia as a Nordic Country*, speech by Toomas Hendrik Ilves, Minister of Foreign Affairs, to the Swedish Institute for International Affairs, 14 December 1999. Prieiga: <http://www.theapricity.com/forum/showthread.php?t=19213> [žiūrėta 2011 04 20]
- Kockel Ullrich. 2015. Tautinės tapatybės namai Europos separatizmo įkarštyje. *Kultūros barai* 11: 10–15.
- Kavaliauskas Tomas. 2016. Civilizacijos nusižudo pačios. *Kultūros barai* 10: 15–19.
- Korablyova Valeria. 2015. Pariahs and parvenus? Refugess and new divisions in Europe. *Eurozine.com* [žiūrėta 2018 09 08]
- Krastev Ivan. 2018. Central Europe is a lesson to the liberals: don't be anti-nationalist. Prieiga: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/jul/11/central-europe-lesson-liberals-anti-nationalist-yugoslavia-poland-hungary>. Šis straipsnis taip pat perspausdintas lietuvių kalba bernardinai.lt ir 15min.lt. [žiūrėta 2018 08 20]
- Kundera Millan. 1984. The Tragedy of Central Europe. *New York Review of Books* 31, Number 7, April 26, Prieiga: <http://parevo.eu/1parevo/images/PDF/05.%20Kundera%20The%20Tragedy%20of%20Central%20Europe.pdf> [žiūrėta 2018 09 09]
- Respublika.lt 2018. H. Syhoferis įvardijo migraciją „visų politinių problemų šalyje motina“. Prieiga: http://www.respublika.lt/lt/naujienos/pasaulis/kitos_pasaulio_naujienos/hsyhoferis_ivardijo_migracija_visu_politiniu_problemu_salyje_motina [žiūrėta 2018 09 07]
- Undusk Jaan. 2006. Ar mes Baltijos Baskai? Sudarytojas R. Karmalavičius. *Hermeneutinė literatūrologija*. Vilnius: Tautosakos institutas, p. 284–293.
- Wolff Larry. 1994. *Inventing Eastern Europe*. Stanford University Press.
- The Atlantic. 2018. Fighting the Far-Right and Neo-Nazi Resurgence in Germany. Prieiga: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/09/violent-protests-chemnitz-germany/569206/> [žiūrėta 2018 09 09]
- 15min.lt. 2018. *Vidaus reikalų ministras pateikė ultimatumą A. Merkel dėl migrantų*. Prieiga: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/pasaulis/vokietijos-vidaus-reikalu-ministras-pateike-a-merkel-ultimatuma-del-migrantu> [žiūrėta 2018 09 07]